

STADSNATUUR VIANEN

Th.B.M. Kerkhof

Excursieleiding:	D. Kerkhof
Datum:	9 september 2011
Deelnemers:	R. Huiskes, J. Kleuver, A. Knotters, C. Kuijpers, B. Lanjouw, A. Malinowska, T. Pelsma, W. Poelmans, F. Sietzema, M. van Tweel, P. de Vries, A. van der Zijden.

Onderwerp van deze excursie was de vegetatie in en rond de bebouwde kom van Vianen, een in de middeleeuwen gesticht stadje langs de Lek. Binnen de bebouwde kom bekeken we ruigten, muurvegetaties en tuinen, net erbuiten een dijk langs het Merwedekanaal.

SLUISEILAND

Pal ten oosten van het middeleeuwse centrum van Vianen ligt een terrein dat het Sluiseiland heet. Het wordt omsloten door de overblijfselen van het Zederikkanaal, dat tussen 1825 en 1892 de Lek bij Vianen verbond met de Beneden-Merwede bij Gorinchem, en het iets oostelijker gelegen Merwedekanaal, dat vanaf 1892 Amsterdam verbond met de Merwede. Ten zuiden van het Vianense sluisencomplex volgt het Merwedekanaal het tracé van het Zederikkanaal, dat in de jaren 1881–1992 verbreed werd en ontdaan van een paar bochtjes. Het Sluiseiland werd bij de bouw van de Grote Sluis in het Merwedekanaal gebruikt als werkeiland. Nadien bleef het een extensief gebruikt stadsdeel, met een paar woonhuizen, een stel tamelijk vervallen loodsen en heel veel bomen. Een gedempt deel van het vroegere Zederikkanaal doet nu dienst als parkeerplaats en evenemententerrein; op het Sluiseiland zelf liggen nog een paar kleinere parkeerplaatsen. We kwamen bij elkaar op het evenemententerrein en liepen vervolgens zuidwaarts langs een nog watervoerend deel van het Zederikkanaal. Op de oude beschoeiing van het kanaal probeerde de excursieleider *Hierochloe odorata* op te sporen, die daar in april altijd duidelijk zichtbaar staat te bloeien, maar nu onvindbaar bleek.

De eerste opnamen van de dag (nummers 8–9 van Tabel 1) werden gemaakt op een met steenslag verharde parkeerplaats. Opname 9 is midden op de parkeerplaats gemaakt, opname 8 aan de rand, naast een met *Acer pseudoplatanus* beplant plantsoen. De belangrijkste botanische attractie van dit deel van het Sluiseiland is *Geranium rotundifolium*, een zeldzame, warmteminnende zomerannuel die zich de laatste tijd in stedelijke milieus uitbreidt (Denters 2004, Stichting Floron 2011). Op en rond de parkeerplaats op het Sluiseiland was Ronde ooievaarsbek in 2010 en 2011 bijzonder talrijk.

Opname 8 bevat veel kensoorten van de *Artemisietea*, waaronder *Arctium lappa*, kensoort van het *Dauco-Melilotion*. Het aandeel grasland- en tredplanten is ook hoog, daarnaast zijn de stikstofminnende zoomplanten *Alliaria petiolata*, *Glechoma hederacea*, *Lapsana communis* en *Urtica dioica* aanwezig. Al met al lijkt de vegetatie een overgang tussen *Dauco-Melilotion* en *Alliario-Chaerophylletum temuli*.

Qua structuur – een open ruigte met opvallend veel akkerplanten – doet opname 9 vooral denken aan het *Erigeronto-Lactucetum*, waarvan alle kensoorten echter ontbreken. *Plantago major*, *Urtica urens* en *Malva neglecta*, in vrij gering aantal aanwezig, zijn ken- of differentiërende soorten van het *Arction*, dat enigszins schaduwtolerante ruigten omvat van relatief humusrijke, vochtige en veelal ammoniakhoudende grond (Weeda & Schaminée 1998). Misschien past de bovengrondse dynamiek van deze plek bij het *Erigeronto-Lactucetum* en de bodem (onder het steenslag zit mogelijk vochtige klei) bij het *Arction*.

Wat verder naar het zuiden werd half onder een Gewone esdoorn en vlak naast een woonhuis opname 10 gemaakt, vooral omdat er veel *Jacobaea erucifolia* stond. Triviale graslandplanten bleken veel meer te bedekken dan deze zoomplant en de ruigteplant *Artemisia vulgaris*; een passende associatie is voor deze opname niet te vinden.

Er zijn vergevorderde plannen om het Sluiseiland te benutten als woongebied, dus over een tijdje is het afgelopen met de meeste ruigten. De bomen zullen zoveel mogelijk ingepast worden, de oever met Veenreukgras blijft waarschijnlijk ook intact.

ZUIDELIJKE STADSMUUR EN MANHUISTUINEN

Van de Vianense stadsmuur is alleen de zuidelijke muur grotendeels bewaard gebleven. Opnamen 1 en 2 van Tabel 1 zijn gemaakt nabij het Klooster (vlakbij de Grote Kerk), even ten westen van de theekoepel, aan de buitenkant, dus met expositie op het zuiden. Opname 3 is ook aan de buitenkant van de zuidelijke stadsmuur gemaakt, echter een heel eind verder naar het westen, bezuiden de Molenstraat. Deze drie opnamen geven een beeld van het qua vaatplanten en mossen soortenarme *Asplenio-Parietarium judaicae* op de zuidzijde van de muur, een nogal barre standplaats. Hadden we een lichenoloog bij ons gehad, en had hij of zij er een uurtje aan besteed, dan zou de soortenlijst heel wat langer geworden zijn...

Bij het Klooster zit in de stadsmuur een poortje, waarboven in 2010 aan de koele noordzijde *Asplenium trichomanes* is ontdekt. Met behulp van een trap die door de excursieleider van tevoren tegen de stadsmuur was gezet, en met assistentie van enkele PKN'ers die boven op de muur plaatsnamen, kon hiervan een opname gemaakt worden (opname 7 van Tabel 1). Volgens Associa is dit een goed voorbeeld van het *Asplenium ruto-murario-trichomanis*. Een klein topkapselmos bleek *Leptobarbula berica* te zijn, die we later aan de noordkant van het centrum in grotere hoeveelheden zouden tegenkomen.

Via de Molenstraat en de Brederodestraat liepen we naar de Manhuistuinen, vroeger onderdeel van een oudemannenhuis, tegenwoordig een volkstuincomplex. Ooit liep de westelijke stadsmuur midden door de Manhuistuinen, maar daarvan is slechts een klein fragment over. Op dat stukje stadsmuur werd in 1989 een kleine populatie *Cynoglossum officinale* ontdekt, bestaande uit ongeveer twintig exemplaren. Ze stonden hoofdzakelijk bovenop de muur, waar een zijwaarts uitstekende kraag van *Poa compressa* de meeste klitvruchten opving, zodat Veldhondstong steeds weer opnieuw op de muur kon ontkiemen. Helaas is deze wonderlijke standplaats de laatste jaren steeds meer overwoekerd door *Hedera helix*. We vonden lager op de muur nog wel twee vegetatieve exemplaren, maar het lijkt er sterk op dat Veldhondstong binnenkort verloren zal zijn voor de Vianense flora.

De Manhuistuinen bezitten een soortenrijke flora met veel *Anagallis arvensis* subsp. *arvensis* en *Fumaria officinalis*. Ieder jaar staan er wel exemplaren *Chenopodium hybridum*, maar die waren toevallig net voor de excursie allemaal gewied, waardoor de geplande opname verviel.

HET HOF

In de noordwesthoek van het Vianense centrum heeft eeuwenlang kasteel Batestein gestaan, bezit van de familie Van Brederode. In 1696 werd het door brand verwoest. De restanten zijn later grotendeels afgebroken, alleen de Hofpoort en enkele fundamenten zijn overgebleven. Aan de noord- tot noordwestzijde is de muur van de Hofpoort zeer weelderig begroeid met *Parietaria judaica*. Opname 4 geeft dat niet goed weer, want die is gemaakt op een interessant ogende open plek tussen het glaskruidgeweld. Het betreft een deel van de muur dat erg ongelijk is ('kleinschalig getrapt') door naar buiten stekende bakstenen. Door de tamelijk noordelijke expositie hebben droogtegevoelige soorten op deze muur redelijk goede bestaansmogelijkheden, zoals blijkt uit het optreden van *Poa nemoralis*, *Rhynchostegium murale* en de zeldzame *Leptobarbula berica* en *Rhynchostegiella tenella*. Associa twijfelt tussen *Asplenio-Parietarium judaicae*, RG *Cymbalaria muralis*-[*Tortulo-Cymbalarietalia*], *Asplenium ruto-murario-trichomanis* en *Filici-Saginetum*, en steeds is de incompleteness laag tot vrij laag en de weirdness erg hoog. Met deze muur kun je nog steeds alle kanten op, al is hij reeds eeuwenoud. Vermeldenswaard is nog dat de Hofpoort een jaar of tien geleden opnieuw gevoegd is door het aannemersbedrijf Woudenberg BV, dat gespecialiseerd is monumentherstel. Geen enkele plantensoort heeft er merkbaar onder geleden.

Opnamen 5 en 6 zijn verder naar het oosten gemaakt op een oude muur die misschien dateert uit de tijd van het kasteel, maar ook later gebouwd kan zijn van stenen die beschikbaar kwamen bij de sloop van Batestein. De expositie is in beide gevallen pal noord. Opname 5 betreft een zeer beschutte plek naast

een tegen de muur gebouwd schuurtje. Dit muurdeel werd bovendien beschaduwd door een forse braamstruik. Werd, want de excursieleider had van tevoren met een grote snoeischaar een flink stuk *Rubus fruticosus* verwijderd om het maken van een opname van dit *Filici-Saginetum* mogelijk te maken. Laag op de muur troffen we een Vedermosje aan, dat na determinatie de zeldzame *Fissidens gracilifolius* bleek te zijn. Opname 6 is pas in januari 2012 hoog op de muur gemaakt. Bijzonderheden in deze opname zijn *Cyrtomium falcatum*, die tijdens de excursie door iedereen gezien is, en de minuscule topkapselmossen *Leptobarbula berica* en *Gyroweisia tenuis*. *Leptobarbula* groeide in flinke hoeveelheden op de bakstenen en had jonge kapsels. *Gyroweisia*, die sterk op *Leptobarbula* lijkt (de bladtoppen van *Gyroweisia* zijn ronder en wat doorschijnender) stond in veel kleiner aantal uitsluitend in sommige voegen en zat vol met gemmen. Ook opname 6 kan het best tot het *Filici-Saginetum* gerekend worden.

DIJK MERWEDEKANAAL

Ten noorden van de Grote Sluis loopt het Merwedekanaal door de Pontwaard naar de Lek. Bij de aanleg van dit brede kanaaldeel, eind 19de eeuw, is de uitgegraven grond verwerkt in flinke dijken die links en rechts het kanaal flankeren. Vooral de tweemaal per jaar gehooide dijk aan de westzijde, vlak bij het middeleeuwse stadscentrum, is in botanisch en vegetatiekundig opzicht de moeite van het bekijken waard. In het zuiden is de dijk hoger en zandiger dan in het midden en noorden. Opname 13 is gemaakt op een vlakke onderberm van dat zuidelijke stuk, die echter wel zo hoog ligt dat inundatie nagenoeg nooit voorkomt. Het gaat duidelijk om *Arrhenatheretum medicaginetosum falcatae*, dat hier behalve *Medicago falcata* ook *M. arabica* en de bontgekleurde *M. × varia* bevat. Gevlekte rupsklaver en Bonte luzerne houden op dit deel van de dijk al tientallen jaren stand. Niet ver van het proefvlak staan ook *Cynodon dactylon* en *Rumex thyrsoiflorus*. Het noordelijke uiteinde van de dijk, bij de Lek tegenover Vreeswijk, is zaveliger. Tijdens de excursie hebben we daar geen graslandopnamen gemaakt, maar de oudere opnamen 11 en 12 van Tabel 1 geven een nog steeds kloppend beeld van de vegetatie. Opname 11, met onder andere *Galium mollugo* en *Cardamine pratensis*, kan doorgaan voor *Arrhenatheretum typicum*. Opname 12, met *Cerastium arvense*, *Ononis repens* subs. *spinosa*, *Agrostis capillaris*, *Lotus corniculatus* en *Phleum pratense* subsp. *serotinum*, kan gerekend worden tot subassociatie *medicaginetosum falcatae*. Beide opnamen bevatten veel *Leontodon hispidus*, die op het noordelijke deel van deze dijk een van zijn laatste bolwerken langs de Lek heeft. Vroeger was Ruige leeuwentand overal op de winterdijken algemeen, maar als gevolg van eerst slecht dijkbeheer (klepelen en bemesten) en later dijkversterkingen is de soort van de winterdijken zo goed als verdwenen. Het dijkbeheer is nu weer op orde, dus misschien keert de plant ooit nog terug.

Het grazige deel van de dijk langs het Merwedekanaal grenst aan de kanaalzijde aan een steenglooing waarop *Rubus caesius* de vegetatie domineert. Vooral op de overgang tussen steenglooing en gras staat veel *Agrimonia eupatoria*. Opname 14 is gemaakt op deze overgang. Veel van de graslandplanten van het grazige deel zijn in de opname present, plus een paar zoomplanten en ruigteplanten. *Agrimonia* bleek op deze plek toevallig te ontbreken, maar een andere Rode Lijstsoort, *Cruciata laevipes*, is wel aanwezig. De opname houdt het midden tussen *Arrhenatheretum* en *Urtico-Cruciatetum alopecuretosum*.

De steenglooing, die bestaat uit in verband gezet basalt en kalksteen, wordt onderaan op zijn plek gehouden door perkoenpalen. Daarnaast ligt aan de kanaalzijde een strook stortstenen, voornamelijk kalksteen. Overal langs de grote rivieren (en ook langs dit buitendijkse deel van het Merwedekanaal) slaat op dit soort stenige oeververdedigingen wilgenstruweel en zachthoutoobos op. Opname 15 van Tabel 1 is een poging een dergelijk struweel te beschrijven. De grootste moeilijkheden hierbij zijn het overeind blijven op de ongelijke en vaak spekgladde stenen, en het vinden van een homogeen proefvlak. Het eerste is gelukt, het tweede niet. In de opname zit bijvoorbeeld *Agrimonia eupatoria*, die aan de hoge kant van het proefvlak stond, nabij de perkoenpalen. De mossen *Cinclidotus riparius*, *C. fontinaloides* en *Leptodictyum riparium* zijn natuurlijk gevonden op de vaak overspoelde of bespatte stortstenen aan de lage kant van het proefvlak. Een andere vermeldenswaardige plant in de opname is de parasiet *Cuscuta lupuliformis*, die op de steenglooing vaak massaal voorkomt. Hopwarkruid klimt hier vaak metershoog

ruigtesoorten)

Taraxacum sectie Ruderalia	.	.	1	2b	+	+	.	1	1	1	1	2a	+	.	.
Urtica dioica	.	.	r	2a	.	.	.	+	+	1	.	.	.	2a	+
Brachythecium rutabulum	.	.	.	2b	2b	1	.	.	.	1	+	.	+	2a	.
Rubus fruticosus ag.	+	+	.	+	r
Marchantia polymorpha	+	.	.	.	+
Cerastium glomeratum	r	.	+
Glechoma hederacea	2b	.	.	1	.	.	1	.
Cardamine hirsuta	r	r	.
Scleroderma verrucosum s.l.	+
Symphytum officinale	+	+
Cirsium arvense	+	.	+	.
